

De eerste, de beste!

Fenologische waarnemingen in Zeist

Inleiding

Vanaf 1983 houdt de afdeling Zeist/Bunnik een waarnemingsarchief bij. Hierin komen "losse" waarnemingen: bijzondere soorten, zeldzaamheden en - waar dit artikkelje over gaat - eerste waarnemingen van zomergasten (fenologie). Vaak denkt men dat met losse waarnemingen niet veel te doen valt. In dit artikkelje wil ik laten zien dat dat helemaal niet zo hoeft te zijn. Hopelijk is dit tegelijkertijd een aanmoediging voor de leden van de afdeling meer waarnemingen door te geven!

Het materiaal

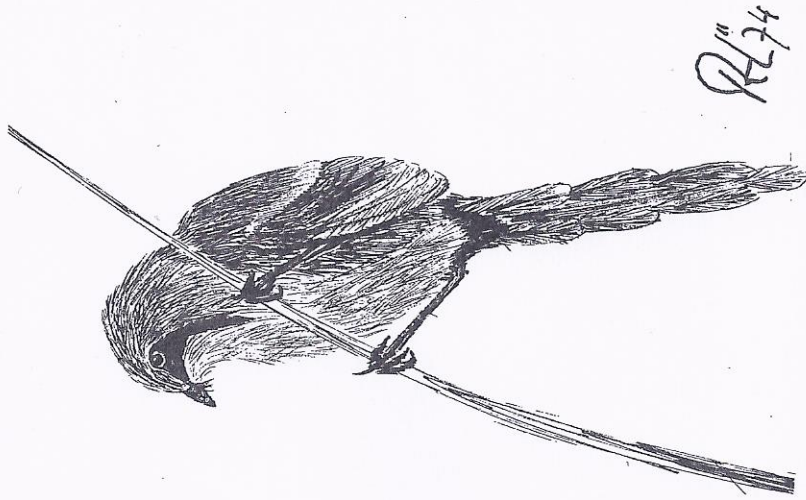
Zoals eerder opgemerkt gaat het om fenologische waarnemingen van zomergasten. De gegevens stammen uit de jaren 1979 t/m 1987 (waarnemingen van voor 1983 komen uit vogeldagboeken en zijn naderhand bijgeschreven). Een enkele waarneming dateert uit 1978 (de wat oudere leden zullen zich die tijd nog wel herinneren). Alle waarnemingen zijn in de omgeving van Zeist en Bunnik verricht. Helaas zijn de gegevens verre van compleet: van sommige soorten bezitten we slechts waarnemingen uit een beperkt aantal jaren. Wellicht ten overvloede wijs ik erop dat de waarnemingen niet werden verzameld met het oogmerk een "wetenschappelijk verantwoord" onderzoek uit te voeren.

Resultaten

Ik heb naar de volgende aspecten gekeken:

- de volgorde van aankomst per jaar van soorten waarvan we voldoende waarnemingen hebben. Dat zijn (in alfabetische volgorde): Braamsluiper, Fitis, Tjiftjaf, Tuinfluiter, Zwarte Roodstaart en Zwartkop;
- de gemiddelde aankomstdatum en de spreiding in aankomstdata van alle soorten, over alle jaren;
- hoeveel zomergasten er, per periode van 10 dagen, weer aanwezig zijn. Dit voor zowel elk jaar afzonderlijk als voor alle jaren gezamenlijk.

De resultaten zijn in een aantal figuren en diagrammen samengevat.

ceerde observatieapparatuur vogels al op grote afstand te determineren. Volgens Dutch Birding zijn er tot eind 1987 al 414 vogelsoorten in ons landje gezien. Sinds kort kennen we ook al de top drie onder de waarnemers: nummer 1 (met stip) heeft al 356 vogelsoorten gezien. Het jaarrecord ligt al op 291 en de BIG DAY telt nog maar 159 soorten. Vreemde vogels, die vogelaars!

Vandaag manifesteert de Vogelwacht Utrecht zich in DE BLIJDE BOODSCHAP. Regio's verenigd onder één dak.

Ik veroorloof me op te merken dat die eenheid van grote betekenis is. Vogelbescherming, vogelonderzoek en voorlichting kun je alleen maar goed bedrijven als je het SAMEN doet.

Slechts door eenheid te manifesteren heb je macht. En macht is geen vies woord als het om de belangenbehartiging van ONZE VOGELS gaat.

1979 TJ - F/ZRS - ZK - T - BS
 1980 TJ - F/ZRS - ZK - BS- T
 1981 TJ - F-ZRS - ZK - - T
 1982 TJ - F- - ZK - BS-
 1983 TJ - ZRS-F - ZK - BS- T
 1984 TJ - ZRS-F - ZK - BS- T
 1986 TJ - ZRS-ZK- F - BS- T
 1987 TJ - ZK-ZRS- F - BS- T

Figuur 1:

Volgorde van aankomst. In 1979 en 1980 vielen de waarnemingen van Fitis en Zwarte Roodstaart op dezelfde dag. Verklaring van gebruikte afkortingen: TJ=Tjiftjaf, F=Fitis, ZRS=Zwarte Roodstaart, ZK=Zwartkop, T=Tuinfluiter, BS=Braamsluiper.

Allereerst bespreken we figuur 1. Vooraf zij nog even opgemerkt dat Zwarte Roodstaart en Tuinfluiter in het rijtje van 1982 ontbreken. In 1981 ontbreekt alleen Braamsluiper. De gevreesde "stille lente" deed zich blijkbaar voor in 1985. In dat jaar ontbreken alle soorten, op Fitis en Tjiftjaf na. Dit jaar laten we hier verder buiten beschouwing. De eerst terugkerende zomergast is de Tjiftjaf, meestal gevolgd door Fitis of Zwarte Roodstaart. Daarna verschijnt de Zwartkop, vervolgens Braamsluiper en als laatste Tuinfluiter. De volgorde kan per jaar nog wisselen, mogelijk ten gevolge van verschillende weersomstandigheden. Maar 1981 was een extreem zachte maand. Het is dan ook niet verwonderlijk dat zowel de vroegste waarneming van de Fitis in Zeist, 28 maart, als die van de Tjiftjaf, 14 maart (merk op: precies 14 dagen eerder!), in dit jaar vielen. 1981 is dan ook het enige jaar waarin de Fitis eerder werd waargenomen dan de Zwarte Roodstaart.

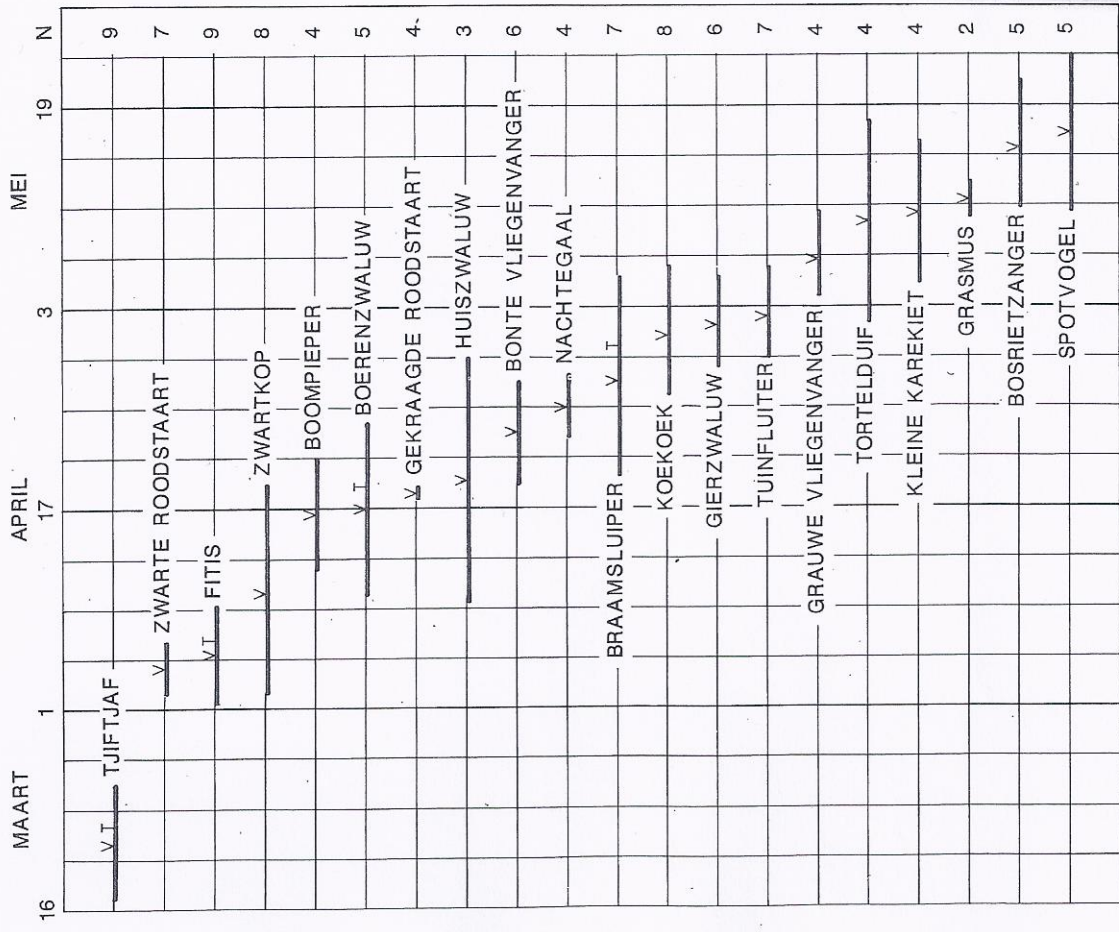
1979 TJ - F/ZRS - ZK - T - BS
 *1980 TJ - ZRS-F - ZK - BS- T
 1981 TJ - F-ZRS - ZK - - T
 1982 TJ - F- - ZK - BS-
 *1983 TJ - ZRS-ZK- F - BS- T
 1984 TJ - ZRS-F - ZK - BS- T
 *1986 TJ - ZRS-F - ZK - BS- T
 *1987 TJ - ZRS-ZK- F - BS- T

Figuur 2:

Volgorde van aankomst, gebaseerd op zoveel mogelijk tweede waarnemingen. Met * zijn de jaren aangegeven, waarin de volgorde wijzigd vergeleken met de situatie in figuur 1. Voor verklaring van de afkortingen zie onderschrift figuur 1.

Figuur 2 is vanzelfsprekend samengesteld aan de hand van de eerste waarnemingen. Hoe de volgorde eruit zou zien als we niet de eerste, maar de tweede waarneming gebruiken (indien aanwezig) zien we in figuur 2. In 1987 wisselen Zwarte Roodstaart en Zwartkop, in 1986 Fitis en Zwartkop, en in 1980 komt eerst Zwarte Roodstaart en dan Fitis. In 1983 wordt, door het omwisselen van Zwartkop en Fitis, de volgorde "slechter". Ook dit kan toegeschreven worden aan de weersomstandigheden. April 1983 was namelijk een maand met gunstig weer voor Zwartkoppen (zie "Atlas van de Nederlandse Vogels"). De tweede waarneming van Fitis is net iets later dan die van Zwartkop, resp. 9-4 en 6-4. Over het algemeen is de variatie tussen de jaren nu geringer. Dat is leuk! Het betekent namelijk, dat de tweede waarneming een betere indicatie is dan de eerste, voor wat betreft de volgorde van aankomst. Ik kom hier bij de bespreking van de volgende figuur op terug.

In figuur 3 is de aankomstdatum per soort, gemiddeld over alle beschikbare eerste waarnemingen, aangegeven. Merk op dat het gemiddelde niet altijd op evenveel jaren is gebaseerd. Bij vergelijking moet je dus uitkijken. De volgorde van de voornoemde soorten is weer dezelfde. Van een aantal soorten is ook de gemiddelde aankomstdatum bepaald op grond van de tweede waarneming (alleen voor soorten waarvan voor tenminste 3 jaren tweede waarnemingen bekend zijn). Hierdoor komt Boompeeper, in volgorde, voor Zwartkop, en Gekraagde Roodstaart net voor Boerenzwaluw.

Figuur 3: Gemiddelde aankomstdata (aangegeven als V), gebaseerd op alle eerste waarnemingen (N=het aantal jaren waarover gemiddeld is). Bovendien is de standaarddeviatie (een maat voor de spreiding) van de waarnemingsdatum weergegeven (niet van het gemiddelde). Hoe langer de lijn, des te meer variatie in de datum. T geeft aan wat het gemiddelde wordt als we zoveel mogelijk tweede waarnemingen gebruiken.

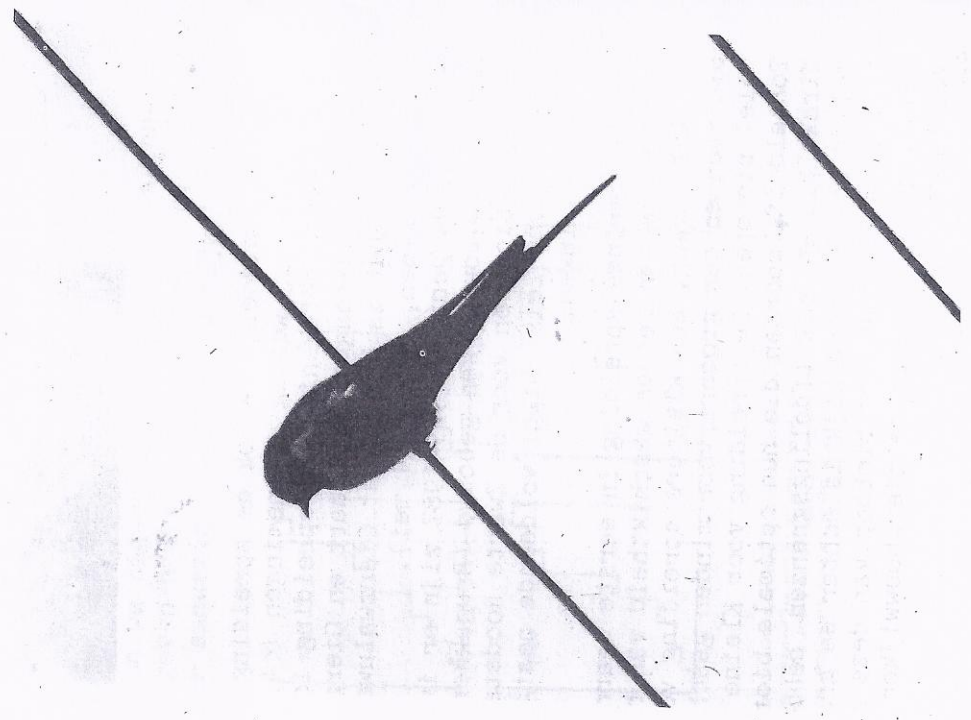

foto: J. v. Arkel

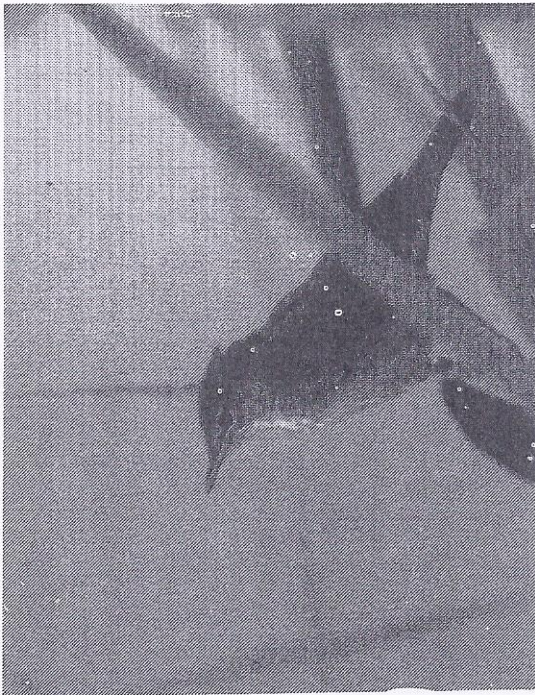

foto: A. Noorlander

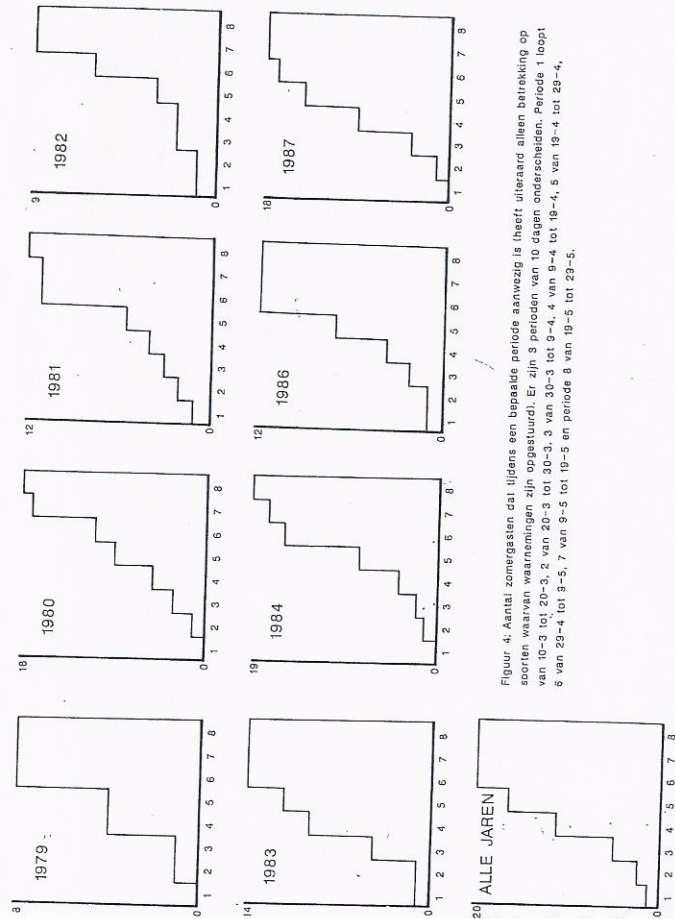
Naast het gemiddelde is ook de spreiding in de datum weergegeven (bij weinig waarnemingen (<4) heeft dit echter weinig betekenis). De spreiding is voor Zwarte Roodstaart, Gekraagde Roodstaart en Gierzwaluw opvallend klein (het is bekend dat Gierzwaluwen vaak stijp op tijd aankomen, zo rond 1 mei).

Gedurende de periode 1979-1987 zijn er in Zeist een aantal nieuwbouwwijken gebouwd (Brugakker, Crosestein), geschikte biotopen voor de Zwarte Roodstaart. De oude stadskern van Zeist biedt voldoende nestgelegenheden aan Gierzwaluwen.

Zou een geringe spreiding in eerste waarnemingsdatum te maken hebben met de geschiktheid van het biotoop? Dat wil zeggen, een kleinere spreiding voor optimale biotopen en een grotere voor minder geschikte (marginale) biotopen. De spreiding voor Kleine Karekiet en Tortelduif, soorten die hun optimale biotoop niet direct binnen onze afdelingsgrenzen hebben, is tamelijk hoog. Opmerkelijk is echter de grote spreiding voor Braamsluiper: het biotoop van deze soort is in Zeist, en met name in de nieuwbouwwijken, ruimschoots voorhanden.

Hierboven is geconstateerd dat, voor wat betreft de volgorde van aankomst, de tweede waarneming een betere aanwijzing vormt dan de eerste. Deze constatering wordt ondersteund door het feit dat de spreiding, berekend met gebruikmaking van zoveel mogelijk tweede waarnemingen, kleiner is. Voor Tjiftjaf, Zwartkop, Braamsluiper, Boerenzwaluw en Gierzwaluw is de spreiding met alleen eerste waarnemingen respectievelijk 5.0, 8.3, 8.1, 6.9 en 3.6. Met zoveel mogelijk tweede waarnemingen wordt de uitkomst respectievelijk 4.6, 6.4, 7.9, 4.6 en 1.8. In het laatste geval liggen de waarnemingsdata dichter bij elkaar in de buurt. De tweede waarnemingsdatum varieert dus minder dan de eerste en lijkt daarom een betere aanwijzing voor het tijdstip waarop de soort weer terug is.

Tenslotte bekijken we figuur 4. Voor elk jaar afzonderlijk is aangegeven hoeveel soorten er per periode van 10 dagen weer aanwezig zijn (zo mogelijk tweede

Figuur 4: Aantal zomergasten dat tijdens een bepaalde periode aanwezig is heeft uiteraard alleen betrekking op soorten waarvan waarnemingen zijn opgesteld. Er zijn 3 periodes van 10 dagen onderscheiden. Periode 1 loopt van 10-3 tot 20-3, 2 van 20-3 tot 30-3, 3 van 30-3 tot 9-4, 4 van 9-4 tot 19-4, 5 van 19-4 tot 29-4, 6 van 29-4 tot 9-5, 7 van 9-5 tot 19-5 en periode 8 van 19-5 tot 29-5.

waarnemingen gebruik). Er dient rekening mee gehouden te worden dat dit in elk jaar op gedeeltelijk andere soorten berust, en dat ook het totaal aantal soorten per jaar wisselt. In de meeste jaren blijkt het aantal soorten het sterkst te stijgen in periode 5 en 6, waarna het aantal maar weinig meer toeneemt. De waarnemingen leveren het volgende beeld: gedurende de eerste periode een geringe toename in aantal soorten en daarna het min of meer gelijkmatig aankomen van de "meute", gevolgd door een enkele late soort. In sommige jaren valt de sterkste toename eerder. Dit blijken jaren te zijn waarin ook waarnemingen zijn gedaan van "vroegere soorten". Als we alle jaren en alle soorten bijeen nemen, zien we een regelmatigere verloop (zie laatste diagram). De eerste waarneming is hier de vroegste van alle jaren.

Conclusie en slot

Mij stond voor ogen aan te tonen dat ook met gammele en onvolledige gegevens nog wat leukers te doen valt. Ik hoop daarin geslaagd te zijn. Nu de fenologie.

1) "De eerste is niet de beste". Tweede waarnemingen lijken een beter beeld te geven van het tijdstip, waarop een soort zijn broedgebied weer betreft. Dit blijkt zowel uit een kleinere variatie van de tweede waarneming alsook uit de volgorde van aankomst, die met gebruikmaking van tweede waarnemingen minder variatie over de jaren vertoont. Mogelijk hebben eerste waarnemingen voor een deel betrekking op doortrekkers, terwijl tweede waarnemingen meer betrekking hebben op individuen die in hun broedgebied zijn aangekomen. Beter nog dan het noteren van een eerste waarneming is het noteren van de dag waarop voor het eerst meerdere individuen van een bepaalde soort gehoord worden.

2) Een grotere variatie in waarnemingsdatum over verschillende jaren is misschien een teken dat het biotoop niet erg geschikt is voor de soort. Door data uit verschillende gebieden met elkaar te vergelijken, kan dat onderzocht worden.

Om de hier naar voren gebrachte ideeetjes te toetsen, zou het leuk zijn ook grotere archieven te bewerken.

Nog bedankt....

Leden van de afdeling Zeist/Bunnik voor het verzamelen van de gegevens. Uw stapels fenologische waarnemingen kunt u ook in 1988 weer opsturen naar Arjen van Ooyen, mingen van zomergasten zijn we geïnteresseerd. Alvast bedankt!

Arjen van Ooyen

NIEUWE LEDEN

T. Alderliesten, Camminghalaan 45, 3981 GD BUNNIK
H. Beukering.Hoye, St.Radboudstraat 1, 3817 BM AMERSFOORT
H. Bunning, Zebraspoor 26, 3605 GB MAARSSEN
C.P.Filius, Het Rond 27, 3995 DJ HOUTEN
R.J. Groenhijzen, Harz 22, 3524 DC UTRECHT
V. de Groot, Jac.v.Beierendreef 45, 3561 EX UTRECHT
C.S.de Groot-Mosterd, Molenhoekje 5, 3832 GG LEUSDEN
G.de Grunt, Naberlaan 6, 3571 ZJ UTRECHT
A.Helleman, Chopinstraat 21, 3533 EK UTRECHT
A.C.Heijman, Dieselbaan 5, 3439 MV NIEUWEGEIN
J.Hoff, Banterveste 17, 3432 BB NIEUWEGEIN
F.Hovy, Pelikaan 11, 3435 XC NIEUWEGEIN
R.H.Keyner, Dennenweg 18, BOSCH EN DUIN
R.Langelaar, Spreeuwenstraat 65, 3815 SN AMERSFOORT
R.v.Nieuwehuijzen, Larixlaan 20, 3971 RB DRIEBERGEN
P.J.M.Praag.Boon, P.Buyslaan 4, 3818 LD AMERSFOORT
P.Puyk, Zwanenburgstraat 33, 3431 EM NIEUWEGEIN
M.Rapis, Hub.Duyghuysstraat 1B, 3553 VT UTRECHT
N.Rook, Groenestraat 11, 3512 PV UTRECHT
E.Smeenk, Kwartshof 8, 3402 JK IJSSELSTEIN
D.van Velze, De Vos 19, 3972 VD DRIEBERGEN
T.Versteeg-Kraanen, St.Ansfridusstr. 48, 3817 BJ AMERSFOORT
S.Weima, Korte Lauwerstraat 15, 3512 VE UTRECHT
A.C.v.d.IJssel, Anemoonstraat 96, 3434 JE NIEUWEGEIN
H.A.v.d.IJssel, Prinses Beatrixstr. 5, 3405 XR BENSCHOP